

İRAN NÜKLEER KRİZİ VE ZORLAYICI DİPLOMASİ*

İRAN NUCLEAR CRISIS AND COERCIVE DIPLOMACY

Doç. Dr. Murat GÜL¹

Emrah KARAPINAR²

ÖZ

Diplomasi, başta devletler olmak üzere, uluslararası aktörlerin birbiriyle ilişki kurmasını sağlayan araçların başında gelmektedir. Bu çerçevede literatürde geniş anlamıyla diplomasi, devletlerin dış politika araçlarından biri olarak tanımlanmakta ve devletlerin tüm dış ilişkilerini nitelendirir. Zamanla iletişim ve ulaşım olanaklarının gelişmesi ile dünyanın stratejik rekabetin ön plana çıktığı bir oyun sahasına dönüşmesi ve başta kitle imha silahlarının geliştirilmesi ve yayılması ile tehdit boyutunun daha da artması sonucunda özellikle barışçıl diplomasi günümüzde eskisinden daha fazla önemli hâle gelmiştir. Barışçıl diplomasinin en önemli ve başarılı türlerinden biri ise zorlayıcı diplomasi'dir. Zorlayıcı diplomasinin, 2002 yılında ortaya çıkan ve uzun yıllar dünya gündeminin ilk sıralarında yer alan, İran nükleer krizini özellikle askeri ve toplumsal bir yıkıma mahal vermeden çözüm aşamasına getirmesindeki başarısı zorlayıcı diplomasinin önemini uluslararası topluma bir kez daha göstermiştir. Bu başarının barış ve istikrara sağladığı katkıdan hareketle, bu çalışmada İran nükleer krizi ve zorlayıcı diplomasi ele alınmıştır. Zorluk derecesine bakılmaksızın herhangi bir uluslararası kriz karşısında barışçıl ve zorlayıcı diplomasi seçeneğinin kriz yönetimi ve çözümü konusunda en etkili ve en rasyonel seçenek olduğu savunulmuştur.


Anahtar Kelimeler: Nükleer Kriz, Barışçıl Diplomasi, Zorlayıcı Diplomasi, İran, KOEP.


JEL Sınıflandırma Kodları: K33, K42, I10.

ABSTRACT

Diplomacy is the primary instrument to enable international actors, mainly states, to get into inter-action. Within this context, diplomacy is defined as one of the basic instruments of the foreign policy of the states in the literature and diplomacy characterizes the external interactions of states. Throughout time, with the developments in telecommunication and transportation technologies, the world has turned out to be an area within which the strategic rivalry has come to the forefront and with the proliferation of weapons of mass destruction, the dimension of threat has extended to a level that has increased the importance of peaceful diplomacy. Thus, one of the most important and successful forms of peaceful diplomacy is the coercive diplomacy. The success of the coercive diplomacy has been tested in Iranian nuclear crisis that ranked among the primary issues of the international community, since it could be resolved without a military and social damage. In line with the contribution of coercive diplomacy to peace and stability, the study focuses on Iranian nuclear crisis and coercive diplomacy. It

* Bu çalışma, Doç. Dr. Murat GÜL danışmanlığında Emrah KARAPINAR tarafından hazırlanan "İran Dış Politikasında Nükleer Program ve Nükleer Müzakereler: Diplomasinin Zaferi Mi?" başlıklı tezden üretilmiştir.

¹  Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, murat_gul@email.com

²  Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Doktora Öğrencisi, emrah_19-88@hotmail.com

is argued in the study that whatever is the degree of difficulty of an international crisis, peaceful and coercive diplomacy are the most effective and rational options for crisis management and the resolution of crises.

Keywords: Nuclear Crisis, Peaceful Diplomacy, Coercive Diplomacy, Iran, KOEP.

JEL Classification Codes: K33, K42, I10.

1. GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca çeşitli şekillerde ortaya çıkan siyasi, iktisadi ve güvenlik alanındaki krizler dünyada barış ve istikrarı bozan gelişmelerin yaşanmasına sebep olmuştur. Kaybolan barış ve istikrar ortamını düzeltmek adına da diplomasi işletilerek sistemin yeniden inşa edilmesi veya yeni bir sistem inşa edilmesi arayışları ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Orta Doğu da gerek krizlerin ortaya çıkması gerek çatışma ve istikrarsızlığın diplomasiyi sekteye uğratması bağlamında uluslararası sistemde özel öneme sahip bölgelerden biridir. 21. yüzyılda da özellikle İran nükleer krizi bağlamında ortaya çıkan durum ve gelişmeler özel bir önem taşımaktadır. Bu noktadan hareketle, 2002 yılında İran'ın gizli nükleer tesislerinin açığa çıkmasıyla birlikte İran ile Amerika Birleşik Devletleri (ABD) arasında, dünya gündeminin ilk sıralarında yer alacak olan, *nükleer kriz* ortaya çıkmıştır.³ Bu süreçte ABD, müttefiki İsrail ile birlikte, krizin çözümüne yönelik askeri müdahale seçeneğini gündeme getirmiş ve cezai yaptırımların uygulanabilmesi için İran'ın nükleer dosyasının Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi'ne taşınmasını talep etmiştir. Ancak, uluslararası arenanın önemli aktörlerinden Avrupa Birliği (AB), Rusya ve Çin özellikle ekonomik ve siyasi çıkarları/kaygıları nedeniyle krizin *barışçıl diplomasi* yöntemiyle çözülmeye çalışılmasını, dolayısıyla da krize yönelik *yumuşak politika* (*soft policy*) izlenmesini savunmuşlardır. Ayrıca, krizin bu sürecinde konunun BM Güvenlik Konseyi'ne taşınmasına ve dolayısıyla ABD tarafından askeri müdahale seçeneğinin masada tutulması konusuna sıcak bakmamışlardır.⁴ Bu aktörlerin nükleer krizin çözümüne yönelik yaklaşımı Soğuk Savaş sonrası kriz yönetimi ve çözümünde etkisi/başarısı tam olarak gösterilemeyen barışçıl diplomasinin, etkisinin/başarısının gösterilmesi için yeni ve son derece önemli bir fırsat sunmuştur.

2. İRAN NÜKLEER KRİZİNİN ÇÖZÜMÜNE YÖNELİK İLK GİRİŞİMLER: ZORLAYICI DİPLOMASİ YÖNTEMİNE GİDEN SÜREÇ

Nükleer krizin çözümüne yönelik savunulan yumuşak politika kapsamında AB üyesi devletlerden İngiltere, Fransa ve Almanya (AB Üçlüsü olarak adlandırılmıştır) 2003 yılında İran ile nükleer müzakerelere başlamışlardır.⁵ Nihayetinde de, İran'ın da müzakerelere yönelik ılımlı politika izlemesiyle⁶, taraflar arasında 21 Ekim 2003 tarihinde imzalanan *Tahran Deklarasyonu* ile krizde detant dönemine girilmiştir.⁷ İran, Tahran Deklarasyonu ile uranyum zenginleştirme faaliyetlerini geçici olarak askıya almış ve nükleer tesislerine izinsiz denetimlere izin

³ ABD, açığa çıkan gizli tesislerden biri olan Natanz'daki uranyum zenginleştirme tesisini İran'ın nükleer silah üretme konusundaki gizli niyetinin bir işareti olduğunu ileri sürmüştür. Dolayısıyla, ABD'ye göre İran'ın çalışmaları NPT'nin (*Non-Proliferation Treaty* - Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması) ruhunun ve 2. maddesinin ihlali anlamına geliyordu. Bu nedenle de ABD, İran'dan uranyum zenginleştirme faaliyetlerini kalıcı olarak sona erdirmesini talep etmiştir. İran tarafı ise ABD'nin bu iddialarının aksine, gizli bir planlarının olmadığını ve NPT'yi ihlal etmediklerini savunmuştur. Çünkü İran'a göre, NPT'nin 4. maddesi bu çalışmalar konusunda kendilerine meşru zemini sağlamaktaydı. Bu nedenle de İran, ABD'nin talebini reddetmiştir (Kibaröğlü, 2006:209-210). Ayrıca, NPT'nin ilgili maddeleri için bkz. International Atomic Energy Agency, (1974).

⁴ Uluslararası toplumun önemli bir kısmı, ABD'nin Irak işgalinden sonra İran'ı hedeflediğini ve bu müdahaleyi haklı kılmak için de konunun BM Güvenlik Konseyi'ne taşınmasını istediğini düşünüyordu. Oysa krizin bu sürecinde ne AB ne de Rusya ve Çin değil İran'a yönelik askeri müdahalede bulunulmasına İran'a yönelik ekonomik yaptırımların uygulanmasına bile sıcak bakmıyorlardı.

⁵ AB Üçlüsü ve AB'nin nükleer krize müdahil olmasında siyasi, ekonomi ve güvenlik ile ilgili önemli nedenler vardır. Bu nedenlerden çalışma konusu için en önemli olanı nükleer krizin, *tehditler karşısında barışçıl diplomasinin etkisinin gösterilmesine* oldukça uygun bir zemin sunmasıydı. AB, Avrupa Birliği Dış Politika Yüksek Temsilcisi Javier Solana'nın İran ile AB Üçlüsü arasında gerçekleştirilen müzakerelere katılımıyla (AB Üçlüsü tarafında) krize doğrudan müdahil olmuştur.

⁶ Muhammed Hatemi (1997-2005) yönetimindeki İran'ın nükleer krize yönelik izlediği resmi dış politika, sahip olunan nükleer program konusunda kısmi şeffaflık sağlanarak ve nükleer haklarından (barışçıl nükleer enerjiye sahip olma) taviz verilmeden uluslararası toplum ile iyi ilişkiler kurarak krizi barışçıl yollarla çözüme sevk etmişti. Bu politika kapsamında atılan adımlarla sorun çıkararak uluslararası toplumun kaçınılmaz, kuşku azaltılmaya çalışılmış ve uluslararası toplumdaki izole edilmenin önüne geçilmeye çalışılmıştır.

⁷ Tahran Deklarasyonu için bkz. Statement by the Iranian Government and Visiting EU Foreign Ministers, 2003.

veren *Ek Protokol*'ü⁸ imzalamayı kabul etmişti.⁹ Ancak çok geçmeden Tahran Deklarasyonu'nun içeriği konusunda çıkan anlaşmazlık nedeniyle İran, uranyum zenginleştirme faaliyetlerine yeniden başlamıştır. Böylece söz konusu detant dönemi de sona ermiştir. Bu durum AB'yi hayal kırıklığına uğratmış ve krizin çözümüne yönelik izlediği mevcut politikada ton değişikliğine giderek, yine bir barışçıl diplomasi türü olan, *zorlayıcı diplomasi / coercive diplomacy* yöntemine sıcak bakmasına neden olmuştur. Öyle ki AB üçlüsü, verilen süre içerisinde nükleer faaliyetlerini askıya almaması ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (UAEA) ile tam bir işbirliği içinde olmaması durumunda yeni adımların¹⁰ atılmasıyla İran'ı tehdit eden 18 Eylül 2004 tarihli UAEA Yönetim Kurulu kararının taslağını hazırlamıştır (International Atomic Energy Agency, 2004a). Tüm bu gelişmelerin ardından gerçekleştirilen yeni müzakereler sonucunda ve verilen süre içerisinde, 15 Kasım 2004 tarihinde, imzalanan *Paris Anlaşması* ile krizde ikinci detant dönemine girilmiştir. İran, Paris Anlaşması ile uranyum zenginleştirme faaliyetleri dâhil birçok alandaki nükleer faaliyetlerini geçici olarak askıya almış ve Ek Protokol'ün hükümlerini yerine getirmeyi kabul etmiştir (International Atomic Energy Agency, 2004b). Söz konusu detant döneminde taraflar krizi sona erdirecek uzun soluklu nihai bir anlaşmanın sağlanması için birbirlerine öneri paketleri sunmuşlardır. Ancak 2005 yılının Ağustos ayında, neo-radikal kesimi temsil eden Mahmud Ahmedinejad'ın İran Cumhurbaşkanlığı görevini devralmasıyla birlikte İran'ın krize yönelik izlemiş olduğu politika değişmiş/sertleşmiştir. Ahmedinejad yönetiminin nükleer faaliyetlere yeniden başlamasıyla da ikinci detant dönemi sona ermiştir.¹¹ Ayrıca Ahmedinejad yönetimi bu süreçte, müzakereleri etkileyecek şekilde ve özellikle İsrail aleyhine¹², agresif bir dış politika izleyerek uluslararası ortamı/toplumu geren açıklamalarda da bulunmuştur.¹³ Krizin seyrine yönelik yaşanan bu olumsuz gelişmeler AB'nin¹⁴, konunun Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi'ne taşınmasına sıcak bakmasına neden olmuştur. Bu süreçte Rusya devreye girerek İran'a nükleer programı konusunda yeni bir öneri paketi sunmuştur. Ancak 31 Ocak 2006 tarihinde Londra'da gerçekleştirilen toplantıda konunun BM Güvenlik Konseyi'ne taşınması konusunda Rusya ve Çin de ikna edilmiştir.¹⁵ Nihayetinde de UAEA Yönetim Kurulu 4 Şubat 2006 tarihinde, konunun BM Güvenlik Konseyi'ne taşınmasını oy çokluğuyla kabul etmiştir.¹⁶ Konunun BM Güvenlik Konseyi'ne taşınmasıyla İran ile nükleer müzakereleri BM Güvenlik Konseyi daimi üyeleri ve Almanya'dan oluşan P5+1 Grubu gerçekleştirmeye başlamıştır. Krizin çözümüne yönelik ise zorlayıcı diplomasi yöntemi uygulamaya konulmuştur. Yani, UAEA Başkanı Muhammed ElBaradei'in deyişiyle *diplomasinin yeni evresine geçilmiştir*.

3. ZORLAYICI DİPLOMASİ

Ele alındığı üzere krizin çözümüne yönelik izlenen politika ile her ne kadar krizde detant dönemine girilmesini sağlayan *kısmi başarılar* elde edilse de, bütün çabalara rağmen krizi sona erdirecek nihai bir anlaşmaya varılamamıştı. Üstelik Ahmedinejad yönetiminin izlediği gerek krize yönelik politika gerekse uluslararası ortamı/toplumu geren agresif dış politika nedeniyle artık kısmi başarıların elde edilmesi de çok zorlaşmıştı. Bu nedenle de mevcut politika tonuna devam etmek ve bu konuda ortak tutum takınamamak ancak nükleer programını daha da ilerletmesi, dolayısıyla da nükleer silah üretme kabiliyetine ulaşması için İran'a zaman kazandırılması

⁸ 1998 yılında imzaya açılan Ek Protokol, UAEA denetçilerinin NPT üyesi ülkelerde izinsiz olarak denetim yapmasına, topraktan, havadan, sudan numuneler almasına ve uygun gördükleri kişilerle görüşmeler yapmasına olanak sağlamaktadır. Böylece söz konusu ülkenin beyan ettiği barışçıl nükleer faaliyetler dışında başka/gizli faaliyetler yürütüp yürütmediği tespit edilmektedir.

⁹ İran, 18 Aralık 2003 tarihinde Ek Protokol'ü imzalamıştır.

¹⁰ Söz konusu "yeni adımlar" ile kastedilen konunun BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilebilecek olunmasıydı. Bu da İran'a *sopa* gösterilmesi anlamına geliyordu.

¹¹ Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanlığı görevini devralmasından yalnızca bir hafta sonra İran tarafından, Paris Anlaşması ile oluşan ikinci detant dönemini sona erdirecek olan, İsfahan Nükleer Tesislerinde uranyum dönüşüm faaliyetlerine yeniden başladığını bildiren açıklama yapılmıştır. İran 10 Ocak 2006 tarihinde ise bazı tesislerde nükleer araştırma faaliyetlerine yeniden başlamıştır.

¹² Öyle ki; Ahmedinejad, İsrail'in dünya haritasından silinmesi gerektiğinden bile bahsediyordu (Fathi, 2005).

¹³ Ahmedinejad yönetimi krize yönelik sertleşen politikasına rağmen konu hakkında İran'ın meşrutiyetini kaybetmemesi için UAEA ile her ne kadar tam olmasa da, işbirliği içerisinde olmayı sürdürmüştü ve müzakerelere açık kapı bırakmıştır.

¹⁴ AB Üçlüsü'ne göre, Paris Anlaşması ile askıya alınan uranyum zenginleştirme faaliyetlerine yeniden başlanması İran'ın müzakere sürecinin reddetmesi anlamına geliyordu.

¹⁵ Aslında konunun tam da bu süreçte BM Güvenlik Konseyi'ne taşınması Rusya tarafından sunulan öneri paketinin kabulü için İran'a baskı uygulanması anlamına da geliyordu. Ancak taraflar arasında gerçekleştirilen müzakerelerde olumlu bir sonuç çıkmamış, dolayısıyla da bu baskı işe yaramamıştır.

¹⁶ Ret oyu kullanan ülkeler: Küba, Suriye, Venezüella; çekimser oy kullanan ülkeler: Libya, Endonezya, Cezayir, Güney Afrika ve Belarus.

anlamına geliyordu. Tüm bunların sonucunda konu BM Güvenlik Konseyi'ne taşınmış ve krizin çözümüne yönelik P5+1 Grubu tarafından *zorlayıcı diplomasi* yöntemi uygulamaya konulmuştur. Peki, zorlayıcı diplomasi nedir? Bazı çevrelerin talep ettiği gibi İran'a yönelik geniş kapsamlı askeri müdahaleye meşru zemin hazırlayan bir strateji midir?

Genel anlamıyla zorlayıcı diplomasi, bir talebi karşı tarafa kuvvet kullanma tehdidi dâhil geçerli bir yaptırım ile desteklenmiş bir şekilde sunmak ve karşı tarafın bu talebe uymaması durumunda cezalandırılacağına inanmasını sağlamaktır (George, 1991: 4). Buradaki amaç karşı tarafın gerçekleştirmiş olduğu fiili bir ihlali durdurmasını ve/veya geri adım atmasını sağlamaktır. Fakat tanımda geçen *kuvvet kullanma tehdidi* ve *cezalandırma* kelimelerini karşı tarafa direkt ve geniş kapsamlı askeri müdahalede bulunma olarak anlamamak gerekir. Eğer talep kuvvet kullanma tehdidi ile sunuluyorsa bile burada karşı tarafa sadece, kuvvet kullanımı durumunda uğrayacağı zarar algı düzeyinde gösterilir ve değinildiği gibi karşı tarafın gerçekleştirmiş olduğu fiili bir ihlali durdurması ve/veya geri adım atması sağlanmaya çalışılır. Eğer kuvvet kullanımı algı düzeyinden çıkıp zorunluluk haline geliyorsa kuvvet kullanımının sınırlı olması, yani *ölçülü* ve *ibret verici olması* gerekmektedir (George, 1991:4). Zorlayıcı diplomasi bu niteliğiyle tahripkâr bir topyekûn savaşın yerine diplomatik savaşın yaratacağı yıkıma işaret ederek rakibin, girişmiş olduğu eylemin yarattığı tehlikeyi dikkate alarak eyleminden vazgeçmesini sağlamaya çalışır. Dolayısıyla zorlayıcı diplomaside kuvvet kullanma tehdidinin *ikna* etkisinden yararlanır (Aksu, 2010:479). Kuvvet kullanımında sınırlılık sağlanamayıp taraflar arasında topyekûn bir savaş meydana gelmişse bu zorlayıcı diplomasinin başarısız olduğunu gösterir. Çünkü zorlayıcı diplomasi stratejisi savaşa neden olma değil, savaşa barışçıl bir alternatif sağlama arayışıdır. Bunun en güzel örneği de zorlayıcı diplomasinin ayrırcı özelliklerinden birinin, saldırgan değil *savunmacı* bir anlayışa dayalı olmasıdır. Savunmacı anlayışa dayalı olması ayrıca zorlayıcı diplomasiye meşruiyet de kazandırmaktadır. Zorlayıcı diplomasi çalışmalarına önemli katkılar sunan Alexander I. George de zorlayıcı diplomasinin savunmacı anlayışa dayalı olması nedeniyle kendisi gibi zorlama esasına dayanan *şantaj* (blackmail) ve *caydırma* (deterrence) stratejilerden farkına dikkat çekmektedir (George, 1991: 4-5).

Alexander I. George zorlayıcı diplomasi stratejilerini dörde ayırmaktadır. (George, 1991: 4). Bunlar:

- 1) Ültimat - Ultimatum
- 2) Zımni Ültimat - Tacit Ultimatum
- 3) Dene ve Gör - Try and See
- 4) Baskıyı Aşamalı Olarak Arttırma - Gradual Turning of the Screw

Zorlayıcı diplomasiyi ön plana çıkaran en önemli husus başta askeri ve toplumsal olmak üzere ekonomik ve siyasi bir felaket getirmemesi, hatta bunun önüne geçmesidir. Fakat bunun için tehdit edenin karşı tarafça dikkate alınması gerekmektedir. Dikkate alınması için de tehdit edenin tehdidinin inandırıcılığını sağlayacak *söylem* ve *eylem* tutarlılığı içerisinde olması gerekmektedir (George, 1991: 10). Ayrıca tehdidin inandırıcı olmasını sağlamak için tehdit edenin *tehdidi yerine getirme arzusu*'na da sahip olması gerekmektedir. Zorlayıcı diplomasi uygulanırken *söylem* ve *güç* tutarlılığı da gerekir. Tehdit edenin karşı tarafı gücü ile ters orantılı tehditlerle ikna etmeye çalışması karşı tarafta bir etki yaratmayacağı gibi tehdit eden tarafta yıkıma yol açabilecektir.

Zorlayıcı diplomaside tehdidin genel anlamda üç türü vardır (Tocha, 2009: 5-6). Bunlar:

- 1) Siyasi veya diplomatik tehdit - Zorlayıcı tehditlerin en hafifidir.
- 2) Ekonomik tehdit - Zorlayıcı etkisi oldukça güçlüdür.
- 3) Güç kullanma tehdidi - Zorlayıcı tehditlerin en güçlüsü ve en aşırıdır.

Alexander I. George zorlayıcı diplomasiyi belirli durumlarda içi politika yapıcılar tarafından doldurulması gereken boş kutulara benzetmektedir. Alexander I. George'e göre, politika yapıcılar burada dört temel değişikene karar vermelidir (1991: 7). Bunlar:

- 1) Karşı taraftan ne talep edileceğine
- 2) Talebin yerine getirilmesi için aciliyet hissi yaratılmasının gerekli olup olmadığına
- 3) Talebin karşı tarafça yerine getirilmemesi durumunda ne tür ceza uygulanacağına
- 4) Taleplerin karşı tarafça kabul edilmesi için sadece tehdit yöntemine mi başvurulacağı yoksa teşviklerin de mi sunulacağına (Havuç ve sopa)

Ele alındığı üzere zorlayıcı diplomasi karşı tarafı imha etme üzerine değil ikna etme üzerine kuruludur. Öyle ki kimilerince zorlayıcı diplomasi, *zorlayıcı ikna / coercive persuasion* olarak da adlandırılmaktadır. Bu bağlamda zorlayıcı diplomasi'nin askeri strateji olmaktan ziyade diplomatik strateji olduğu söylenebilir (Aksu, 2010: 479). Yani zorlayıcı diplomasi bir savaş stratejisi değil, bir kriz pazarlığıdır. Bu nedenle zorlayıcı diplomasi her ne kadar en uç aşamada *kısmi* bir askeri müdahaleyi içerse de bu İran'a yönelik geniş kapsamlı bir askeri müdahaleyi meşru kılmamaktadır. Özetle, nükleer krizin çözümüne yönelik zorlayıcı diplomasi'nin uygulamaya konulmasındaki temel amaç İran'a geniş kapsamlı askeri müdahaleye meşru zemin hazırlamak değil, *havuç-sopa* yöntemi ile nükleer programı konusunda geri adım attırmaktır.¹⁷

4. İRAN'A YÖNELİK YAPTIRIM KARARLARI

Krizin çözümüne yönelik uygulamaya konulan *zorlayıcı diplomasi* çerçevesinde, İran'a nükleer faaliyetlerini askıya alması için belirli süreler verilmiş ve nükleer programı konusunda anlaşmaya varması için de *havuç* olarak öneri paketleri sunulmuştur. İran'dan istenilen yanıt alınmadığında ise *sopa* olarak BM Güvenlik Konseyi'nden yaptırım kararları alınmıştır. Ancak etkili yaptırım kararlarının alınmasında/sopanın güçlendirilmesinde İran'ın stratejik ortaklarından ve BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyelerinden Rusya ve Çin önemli bir engel oluşturmuştur. Bu nedenle başta ABD ve AB olmak üzere bazı devletler kendileri tek taraflı ek yaptırım kararları alma yoluna giderek sopayı daha etkili hale getirmeye çalışmışlardır.¹⁸ Aşağıda BM Güvenlik Konseyi ve ABD ile AB tarafından İran'a yönelik alınan yaptırım kararları süreçle beraber ayrı başlıklar altında ana hatlarıyla ele alınacaktır.

4.1. BM Güvenlik Konseyi'nin İran'a Yönelik Yaptırım Kararları

Aslında konu her ne kadar BM Güvenlik Konseyi'ne taşınmış olsa da İran'ın stratejik ortaklarından ve BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyelerinden Rusya ve Çin, İran'a yönelik doğrudan yaptırım kararları alınmasına sıcak bakmıyordu. Bu nedenle BM Güvenlik Konseyi direkt olarak yaptırım kararı almak yerine 29 Mart 2006 tarihinde oybirliğiyle bir Başkanlık Açıklaması yayınlamıştır. Bu açıklamada özetle, İran'ın nükleer programına yeniden başlamasından ciddi kaygı duyulduğu belirtilmiş ve İran'a otuz gün içerisinde AR-GE dâhil uranyum zenginleştirme ve geri dönüşüm ile ilgili tüm faaliyetlerini askıya alarak bu kaygıları giderme çağrısında bulunulmuştur (United Nations Security Council, 2006a). Ancak İran yönetimi kaygıları gidermek yerine %3,5 oranında uranyum zenginleştirmeyi başardıklarını açıklamış ve İran'ı *nükleer devlet* ilan etmiştir. Bununla da kalmayarak, uranyum zenginleştirme faaliyetlerine devam edileceği de belirtilmiştir.¹⁹

Başkanlık Açıklaması sonrası krizin seyrine yönelik yaşanan tüm bu olumsuz gelişmelerin ardından 6 Haziran 2006 tarihinde P5+1 Grubu adına İran'a havuç olarak bir öneri paketi sunulmuştur. Ancak İran söz konusu öneri paketine istenilen sürede cevap vermemiştir. Bunun üzerine Rusya ve Çin'in de ikna edilmesiyle 31 Temmuz 2006 tarihinde BM Güvenlik Konseyi, yaptırım/sopa tehdidinde bulunan uyarı niteliğindeki 1696 sayılı kararı oy çokluğuyla almıştır. Kararda İran'a 31 Ağustos 2006 tarihine kadar AR-GE dâhil uranyum zenginleştirme ve geri dönüşüm ile ilgili tüm faaliyetlerini askıya alma; tüm devletlere ise ulusal ve uluslararası hukuka uygun olarak, İran'ın uranyum zenginleştirme, geri dönüşüm ve balistik füze programlarına katkıda bulunabilecek her türlü teknoloji ve materyallerin nakline karşı ihtiyatlı olma ve bu transferlerin engellenmesi konusunda çalışma yapma çağrısında bulunulmuştur. Ayrıca İran'ın bahsi geçen faaliyetlerini belirtilen tarihe kadar askıya almadığı takdirde tedbirlerin alınacağı da vurgulanmıştır (United Nations Security Council, 2006b). Böylece BM Güvenlik Konseyi tarafından İran'a sopa açık bir şekilde gösterilmiştir.

Söz konusu bu uyarıya rağmen İran ne BM Güvenlik Konseyi'nin çağrılarını dikkate almış ne de sunulan söz konusu öneri paketine P5+1 Grubu'nun tüm üyelerini tatmin edecek bir cevap vermiştir. Üstelik bir de nükleer faaliyetleri ile ilgili olarak *Arak Ağır Su Üretim Tesisini* açmıştır. Bu gelişmelerin üzerine 23 Aralık 2006 tarihinde BM Güvenlik Konseyi oybirliğiyle 1737 sayılı yaptırım kararını almıştır. Bu karar ile BM Güvenlik Konseyi ilk kez nükleer faaliyetleri nedeniyle İran'a yönelik yaptırım uygulama yoluna gitmiştir. Böylece zorlayıcı diplomasi çerçevesinde İran'a ilk sopa kullanılmıştır. Kararda İran'a altmış gün içerisinde AR-GE dâhil uranyum

¹⁷ Zorlayıcı diplomasi yönteminde genellikle havuç sopa yöntemi kullanılmaktadır.

¹⁸ Avustralya, Kanada, Norveç, Güney Kore ve Japonya da İran'a yönelik ek yaptırım kararları almıştır (Bowen ve Brewer, 2011: 935).

¹⁹ Ayrıca, İran'a bir saldırı gerçekleştirilmesi halinde saldırganların ellerinin kesileceği de belirtilmiştir. ABD Başkanı G. W. Bush ise İran'ın nükleer silah geliştirmesini önlemek için askeri müdahale dâhil her türlü seçeneğin masada olduğunu açıklamıştır (CNN, 2006; Fickling, 2006; BBC News, 2006).

zenginleştirme, geri dönüşüm ve ağır su üretimi gibi tüm hassas nükleer faaliyetlerini askıya alma ve gecikmeksizin nükleer programı konusunda güven artırıcı adımlar atma çağrısında bulunulmuştur. Yine bu kararlar uranyum zenginleştirme, geri dönüşüm, ağır su üretimi ve nükleer silah sisteminin geliştirilmesi ile ilgili malzemelerin, teknolojinin İran'a direkt veya dolaylı olarak satışı, transferi ve finansmanı yasaklanmıştır. Ayrıca tüm devletlere kendi toprakları üzerinde İran'ın nükleer programı ile ilgili olduğu belirtilen ve kararın ekinde sunulan kara listedeki kişi ve kurumlara ait fonların, finansal ve ekonomik kaynakların dondurulması ve seyahatlerinin kısıtlanması çağrısında bulunulmuştur (United Nations Security Council, 2006c).

Bu çağrılar Rusya ve Çin engeli nedeniyle oldukça etkisiz kalmıştır. Dolayısıyla da nükleer programını *frensiz ve geri vitessiz bir tren'e* benzeten İran yönetimi üzerinde etkili olmamış (BBC News, 2007); İran, BM Güvenlik Konseyi'nin çağrılarını dikkate almamaya devam etmiştir. Bunun üzerine BM Güvenlik Konseyi, sopayı daha etkili hale getirebilmek için 24 Mart 2007 tarihinde oybirliğiyle 1747 sayılı ikinci yaptırım kararını almıştır. Bu karar ile İran'a daha önceki kararlarda yapılan çağrılar yinelenmiş ve bu çağrılara uyması için altmış günlük süre verilmiştir. Ayrıca 1737 sayılı yaptırım kararının kapsadığı alana silah ticareti eklenmiş ve yine 1737 sayılı kararda yer alan kara listedeki kişi ve kuruluşların sayısı artırılmıştır.²⁰ Tüm devletlere ve uluslararası finansal kuruluşlara da insani ve kalkınmaya yönelik amaçlar dışında İran'a mali yardımda bulunma ve ayrıcalıklı kredi verme gibi yeni taahhütlerden sakınmaları çağrısında bulunulmuştur. Kararda ayrıca krizin çözümü konusunda İran ile müzakerelere devam edilmesinin ve Haziran 2006 tarihli öneri paketinin desteklediği de belirtilmiştir (United Nations Security Council, 2007).

Bahse konu bu yaptırımlar, Uluslararası İlişkiler'deki tanımıyla bu sopa da, yine Rusya ve Çin engeli nedeniyle oldukça etkisiz kalmıştır. Dolayısıyla da İran yönetimi üzerinde etkili olmamış ve İran, BM Güvenlik Konseyi'nin çağrılarını dikkate almamaya devam etmiştir. Üstelik Ahmedinejad 9 Nisan 2007²¹ tarihinde yaptığı açıklamada sanayi ölçeğinde uranyum²² zenginleştirmeyi başardıklarını ve İran'ın da artık nükleer kulüpte yer aldığını belirtmiştir (BBC Turkish, 2007). Bu gelişmelerin üzerine BM Güvenlik Konseyi 3 Mart 2008 tarihinde oy çokluğuyla 1803 sayılı yeni bir yaptırım kararı olarak sopanın etkisini biraz daha arttırmıştır. Kararda İran'a daha önceki çağrılar yinelenmiş ve bu çağrılara uyması için de doksan günlük süre verilmiştir. Tüm devletlere ise İran'a girmesi yasaklanmış yük taşıdıkları konusunda makul şüphe olması durumunda havaalanlarında ve limanlarında deniz hukuku ve uluslararası sivil havacılık kurallarına uygun olarak İran Hava Kargosu ve İran Deniz Yolları'na ait olan veya bunlar tarafından işletilen uçak ve gemilerdeki kargoların denetlenmesi çağrısında bulunulmuştur. Ayrıca 1737, 1747 sayılı kararlarda yer alan kara listedeki kişi sayısı da artırılmıştır (United Nations Security Council, 2008).

Bu süreçte P5+1 Grubu, krizin çözümüne yönelik İran'a 2006 yılında sunulan öneri paketine benzer ama daha kapsamlı yeni bir öneri paketi sunmuştur. Böylece İran'a sunulan havuç büyütülerek daha etkili hale getirilmeye çalışılmıştır.²³ Fakat taraflar arasında bu öneri paketi üzerinde de anlaşma sağlanamamıştır. Dolayısıyla da İran'a sunulan bu havuç da işe yaramamıştır. Ayrıca İran, BM Güvenlik Konseyi'nin çağrılarını dikkate almamaya da devam etmiştir. Bunun üzerine BM Güvenlik Konseyi 27 Eylül 2008 tarihinde, yeni yaptırımlar içermeyen, ama daha önce alınan yaptırım kararlarını teyit eden ve İran'a çağrılarını yineleyen 1835 sayılı karar oybirliğiyle almıştır (United Nations Security Council, 2008b). Kararın yeni yaptırımlar içermemesinin nedeni ise yine Rusya ve Çin (Rusya bu süreçte *Gürcistan Krizi* ile meşguldü) engeliydi.

Bu süreçte krizin seyri açısından ABD'de oldukça önemli bir gelişme yaşanmış, Barack Obama ABD Başkanı seçilerek ABD yönetimini devralmıştır.²⁴ Obama, George W. Bush yönetiminin izlediği politikanın aksine İran'ın nükleer hakları konusunda ılımlı mesajlar vermiş ve askeri müdahale seçeneğini arka plana atarak söz konusu

²⁰ İran devlet bankalarından biri olan *Bank Sepah* da kara listeye eklenmiştir.

²¹ İran, 9 Nisan'ı *İran Nükleer Teknoloji Günü* ilan etmiştir.

²² Bu, müzakerelerde artık İran'ın elinde büyük bir koz bulunduracağı anlamına geliyordu.

²³ Söz konusu öneri paketi; İran'ın nükleer programını kalıcı olarak durdurması karşılığında '*nükleer enerji*', '*siyasi, ekonomik, enerji ortaklığı*', '*sivil havacılık*' ve son olarak da '*ekonomik, sosyal ve insani kalkınma/insani meseleler*' konusunda işbirliği öngörüyordu (Kaussler, 2014: 66-67).

²⁴ 7 Kasım 2006 tarihinde gerçekleştirilen ara seçimde de Obama'nın mensubu olduğu Demokratlar, Senato ve Temsilciler Meclisi'nde çoğunluğu ele geçirmişti. Böylece Obama'nın izleyeceği politika önündeki olası Kongre engelini bir sonraki ara seçime kadar olmaması bekleniyordu.

krizin barışçıl yollarla çözümünü savunmuştur.²⁵ Böylece krizin barışçıl diplomasi yöntemiyle çözülmesine daha fazla ağırlık verilmiştir. Bu bağlamda İran'a yeni bir havuç olarak, nükleer faaliyetlerinin kalıcı olarak durdurulmasını talep etmeyen, ama nükleer faaliyetlerini önemli ölçüde sınırlayan bir öneri paketi sunulmuştur. Her ne kadar gerçekleştirilen müzakereler sonucunda söz konusu öneri paketi üzerinde uzlaşmaya varılsa da İran daha sonra, ülke içerisindeki bazı çevrelerin tepkileri nedeniyle, varılan uzlaşmada revizyona gidilmesini talep etmiştir. Ancak İran'ın bu talebi reddedilmiştir.

Taraflar arasında anlaşmaya varılamadığı gibi İran tarafından BM Güvenlik Konseyi çağrıları da dikkate alınmamaya devam ediyordu. Bunun üzerine ABD sopenin daha da etkili hale getirilmesi için, İran'a yönelik BM Güvenlik Konseyi'nden yeni bir yaptırım kararı alınması teklifinde bulunmuştur.²⁶ ABD alınacak yaptırım kararının İran'ın can damarı olan petrol ihracatını ve enerji sektörünü hedef almasını istemiştir. Ancak, bu konuda özellikle Çin yönetimini ikna etmede başarılı olamamış ve bu isteğinden vazgeçmek zorunda kalmıştır. Nihayetinde BM Güvenlik Konseyi 9 Haziran 2010 tarihinde, İran'a yönelik diğer yaptırım kararlarına göre nispeten daha sert ve kapsamlı yaptırımlar öngören 1929 sayılı yaptırım kararını oy çokluğuyla almıştır. Bu karar ile İran'a daha önceki kararlarda yapılan çağrılar yinelenmiş ve bu çağrılara uyması için doksan günlük süre verilmiştir. Tüm devletlere ise İran'ın nükleer faaliyetlerine ya da nükleer silah sistemlerinin geliştirilmesine katkıda bulunabileceği konusunda bilgilere sahip olmaları durumunda kendi topraklarında İran bankalarını temsil eden yeni şube, ofis veya bağlı kuruluşların açılmasına izin verilmemesi çağrısında bulunulmuştur. Yine tüm devletlere İran'ın nükleer faaliyetlerine ya da nükleer silah sistemlerinin geliştirilmesine katkıda bulunabileceği konusunda bilgilere sahip olmaları durumunda kendi topraklarında İran ile ilgili sigortacılık konularında finansal hizmet sağlanmasının engellenmesi çağrısında da bulunulmuştur. Alınan bu karar ile hali hazırda var olan silah ambargosu da genişletilmiştir.²⁷ Ayrıca İran'ın nükleer programı ile ilgisi bulunan kırk şirket ve İran Atom Enerjisi Kurumu'na bağlı İsfahan Nükleer Teknoloji Merkezi Başkanı Cevad Rakihi de kara listeye eklenmiştir (United Nations Security Council, 2010).

4.2. ABD ve AB'nin İran'a Yönelik Ek Yaptırım Kararları

Yukarıda da ele alındığı üzere Rusya ve Çin engeli nedeniyle BM Güvenlik Konseyi, İran'a yönelik kapsamlı ve sert yaptırım kararları alamamıştır. Dolayısıyla da sopa, İran'ı ikna etmede yeterli sertlikte olamamıştır. Bu nedenle ABD ve AB, kendileri ek yaptırım kararları alma yoluna giderek sopayı daha etkili hale getirmeye çalışmışlardır. Bu kapsamda 24 Haziran 2010 tarihinde ABD Kongresi, İran'a yönelik şimdiye kadarki en sert tek taraflı yaptırımları öngören yasayı (*Comprehensive Iran Sanctions, Accountability, and Divestment - CISADA*) kabul etmiştir (U.S. Department of the Treasury, 2010). ABD vatandaşı olan ve olmayan şahıslar ile birlikte, ABD dışındaki yabancı firmaları ve bu firmaların temsilcilerini de kapsayan söz konusu yasa 1 Temmuz 2010 tarihinde Obama tarafından imzalanmıştır. Bu yasa ile 1996 yılında İran'a karşı çıkartılmış olan yaptırım yasası (*Iran Libya Sanctions Act - İLSA*) daha da genişletilmiştir.²⁸ Yasaya göre, İran'a rafine edilmiş petrol ürünü satan şirketlerin ABD pazarlarına girmesi yasaklanmıştır. Ayrıca bazı İran kurumları ve İran Devrim Muhafızları'yla iş yapan mali kuruluşların da ABD'deki finans sistemine erişimleri yasaklanmıştır.

AB de 26 Temmuz 2010 tarihinde İran'a yönelik ek yaptırım kararı olarak mevcut yaptırımları güçlendirme yoluna gitmiştir.²⁹ Bu kararla İran'a petrol ve doğal gaz sektöründe kullanılacak olan teknolojinin satışı ve ikmalî yasaklanmıştır. Ayrıca İran'ın bu sektörlerine teknik ve finansal yardımın yanı sıra yatırım yapılması da yasaklanmıştır (Official Journal of the European Union, 2010).

İran ile gerçekleştirilen müzakerelerde krizin çözümü konusunda istenilen sonuca varılamaması üzerine AB, 23 Ocak 2012 tarihinde İran'a yönelik yeni bir ek yaptırım kararı almıştır. Bu yaptırım kararı ile İran Merkez Bankası'nın AB içerisindeki aktifleri dondurulmuş ve üye devletlere İran ile ham petrol ithalatı konusunda yeni sözleşmeler yapılmaması

²⁵ Bush yönetimi uzun bir süre, İran ile nükleer müzakerelere oturmak için ön şart olarak İran'ın nükleer faaliyetlerine askıya almasını talep etmiştir. Bu talep krizin çözülememesinde önemli bir rol oynamıştır.

²⁶ Obama Yönetimi her ne kadar askeri müdahale seçeneğini arka plana atsa da, krizin çözümüne yönelik zorlayıcı diplomasi çerçevesinde gerektiğinde yaptırım kararlarının alınmasını savunuyordu.

²⁷ Rusya'nın İran ile 2007 yılında imzalamış olduğu S-300 Hava Savunma Sistemi satışını öngören 800 milyon dolar değerinde bir anlaşması vardı. Yaptırım kararının ertesi günü Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü söz konusu anlaşmanın yaptırım kararından etkilenmeyeceğini söylese de daha sonra, alınan yaptırım kararı kapsamında anlaşmanın dondurulduğu açıklanmıştır.

²⁸ İLSA yalnızca İran'a yönelik yaptırımları değil, aynı zamanda Libya'ya yönelik yaptırımları da içermiştir.

²⁹ AB daha önce de, 27 Şubat 2007 tarihinde, İran'a yönelik ek yaptırım kararı almıştı. Alınan söz konusu karar ile İran'ın nükleer faaliyetlerine katkı sağlayan satış, teknik yardım, eğitim ve yatırımlar yasaklanmış, İranlı şirket ve uzmanlara mali ve seyahat kısıtlaması getirilmiştir (Official Journal of the European Union, 2007).

çağrısında bulunulmuştur. Mevcut sözleşmelerin ise 1 Temmuz 2012 tarihinde sona erdirilmesi öngörülmüştür (Official Journal of the European Union, 2012).³⁰ İran ile gerçekleştirilen müzakerelerde krizin çözümüne yönelik istenilen sonucun çıkmaması üzerine 1 Temmuz 2012 tarihinde AB, İran'dan petrol ithalatını tamamen durdurmuştur.

ABD yönetimi ise, 12 Temmuz 2012 tarihinde İran'a yönelik yeni bir ek yaptırım kararı almıştır. Bu yaptırım kararı ile İran Savunma Bakanlığı, İran Devrim Muhafızları ve İran Nakliye Hattı ile ilişkili on bir şirket ve dört kişi yaptırım listesine eklenmiştir. Söz konusu şirket ve bireylerin ABD'nin yetki alanı içerisine girebilecek tüm mal varlıkları dondurulmuş ve ABD vatandaşlarının bunlarla iş yapması yasaklanmıştır (U.S. Department of the Treasury, 2012).

AB, 15 Ekim 2012 tarihinde İran'a yönelik finansal, enerji, ticaret ve taşımacılık sektörünü içeren geniş kapsamlı yeni bir ek yaptırım kararı daha almıştır. Bu karar ile nükleer faaliyetlerde ve balistik füzelerde kullanılan grafit, alüminyum ve çelik gibi metallerin ve endüstriyel yazılımların İran'a satışı ve bunlarla ilgili teknik ve finansal yardım yasaklanmıştır. AB vatandaşlarına ve şirketlerine ait gemilerin İran petrol ve petrokimya ürünlerini taşıması ve depolamasının yanı sıra AB şirketlerinin gemi inşa sektöründe İran ile iş yapmaları yasaklanmıştır. İran ile ticareti destekleyen kısa süreli ihracat kredisi, garantisi ve sigortası durdurulmuştur. İran hükümetine finansal destek sağlayan otuz dört kuruluşun ve İran nükleer programına katılan bir kişinin AB'deki mal varlıkları dondurulmuş ve bu kişiye seyahat yasağı getirilmiştir. Ayrıca bu karar ile İran'dan doğal gaz ithalatı da yasaklanmıştır (Council of the European Union, 2012).³¹

5. YAPTIRIMLARIN İRAN EKONOMİSİNE ETKİSİ

Zorlayıcı diplomasi kapsamında İran'a yönelik alınan yaptırım kararları hedeflendiği gibi İran ekonomisini oldukça olumsuz etkilemiştir. Aslında BM Güvenlik Konseyi'nin, İran'ın en önemli gelir kaynağı olan petrolü doğrudan hedef alan yaptırım kararları alamaması ve yüksek seyreden petrol fiyatları uygulanan yaptırımların etkisini 2012 yılına kadar bir nebze hafifletmişti. Fakat daha sonra, özellikle, İran petrol ihracatında yaklaşık %23'lük paya sahip olan AB'nin İran petrol sanayini ve ticaretini hedef alan ek yaptırım kararı İran ekonomisinde etkisini ciddi bir şekilde göstermiştir.³² Aşağıda sunulan veriler yaptırım kararlarının İran ekonomisi üzerindeki olumsuz etkisini ortaya koymaktadır.

İran, uzun yıllar günde ortalama 2,3 milyon varil ham petrol ihraç ederken bu sayı alınan yaptırım kararları nedeniyle 2012 yılında 2,102 milyon varile; 2013 yılında 1,215 milyon varile düşmüştür (OPEC Annual Statistical Bulletin: 2016:52). İran'ın petrol ihracatından elde ettiği gelir 2011 yılında 114,7 milyar dolarken; 2012 yılında 101,4 milyar dolara; 2013 yılında ise 61,9 milyar dolara kadar gerilemiştir. Üstelik bu gelir 2015 yılında 27,3 milyar dolara kadar gerileyecekti (OPEC Annual Statistical Bulletin: 2016:17).

2010 yılında çıkarılan CISADA yasası ile düşüşe geçen Gayri Safi Milli Yurtiçi Hasıla (GSYİH) ise 2012 yılında %-7,4; 2013 yılında ise %-0,19 büyümüştür. Böylece İran'ın GSYİH'si 1994 yılından sonra ilk defa negatif seviyede olmuştur (The World Bank, 2019).

İran'da uzun yıllar ortalama %10-15 arası seyreden enflasyon oranı yine alınan yaptırım kararları nedeniyle 2011 yılında %21,4; 2012 yılında %30,53 ve 2013 yılında %34,72 seviyesine kadar çıkmıştır. Üstelik gerçek enflasyon oranının daha yüksek olduğu ve bu oranın 2011-2013 yılları arasında %50-70 seviyelerine ulaştığı tahmin edilmektedir (Katzman, 2017:56). Ayrıca 2012 yılının başında 1 dolar, 16,000 İran riyaline değerindeyken; bu değer 2013 yılının Nisan ayına kadar %125 artarak 36,000 İran riyaline kadar çıkmıştır (Klimasinska ve Katz, 2013). Asgari ücret ise 2010 yılında 3 milyon İran riyalik (275 dolar) 2013 yılında 4,87 milyon İran riyaline çıkmıştır. Fakat artan enflasyon ve İran riyalinin değer kaybetmesi nedeniyle bu rakam ortalama 134 dolara denk gelmiştir (BBC News, 2013). Ekonomide yaşanan bu durum doğal olarak İran halkının alım gücünü olumsuz etkilemiştir.

³⁰ AB ülkeleri geleneksel olarak İran petrolünün önemli bir ithalatçısı olmuştur. Öyle ki, İran'ın 2011 yılındaki petrol ihracatının yaklaşık %23'ü AB ülkelerineydi (EU Sanctions on Iran Come into Force, 2012).

³¹ Doğal gaz ambargosu İran ekonomisine ciddi bir hasar vermemiştir. Çünkü İran her ne kadar dünya üzerinde kanıtlanmış en büyük doğal gaz rezervlerine sahip ikinci ülke konumunda olsa da çok az miktarda doğal gaz ihraç ediyordu. Örneğin, İran doğal gazda 2011 yılının Temmuz ayından 2012 yılının Haziran ayına kadar günde ortalama 10,5 milyon dolarlık ihracat gelirine sahipken; bu rakam petrolde 231 milyon dolardı (U.S. Energy Information Administration, 2012). Yani doğal gaz ihracat geliri petrol gelirinin yaklaşık %5'i kadardı. AB'ye doğal gaz ihracı ise bunun çok küçük bir kısmını oluşturuyordu.

³² Petrol ihracatı, İran'ın ihracat gelirinin %80'ini; devlet gelirinin ise yaklaşık %50-60'ını oluşturuyordu (The World Bank, 2015).

6. İRAN'DA YÖNETİM DEĞİŞİKLİĞİ VE NÜKLEER ANLAŞMA: KOEP

2013 yılının Haziran ayında İran'da olağan Cumhurbaşkanlığı seçimine gidilmiştir. Zorlayıcı diplomasının İran ekonomisi, dolayısıyla da İran halkı üzerindeki olumsuz etkisi ise söz konusu seçime yansımıştır. Nitekim Hatemi döneminde Ulusal Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği ve nükleer müzakerelerde Başmüzakerecilik görevlerini üstlenmiş olan Hasan Ruhani ile aynı görevleri Ahmedinejad döneminde üstlenmiş olan Sait Celili'nin de yarıştığı bu seçimi Ruhani kazanmıştır.³³ İlimli kimliğiyle tanınan Ruhani, Başmüzakerecilik görevinde izlediği politika nedeniyle ülkesinde *diplomat şeyh* olarak anılıyordu. Sait Celili'nin bu görevdeyken izlediği politika ise sonuçlarıyla beraber ortadaydı.³⁴ Görüldüğü üzere bu seçim aslında İran halkının “krize yönelik izlenecek politika” seçimiydi. Fakat önemle belirtmek gerekir ki krizin çözümüne yönelik askeri müdahale seçeneği hâlâ gündemde olsaydı belki de İran halkı içerisinde bulunduğu tüm olumsuz şartlara rağmen savunma refleksi olarak, ılımlı bir dış politika izleyecek bir lidere değil de agresif ve daha savunmacı bir dış politika izleyecek bir lidere yönelebilirdi. Ancak ele alındığı üzere Obama'nın ABD yönetimini devralmasıyla birlikte krizin çözümüne yönelik askeri müdahale seçeneği arka plana atılmış ve barışçıl diplomasi üzerinde yoğunlaşmıştır. Böylece İran halkının bu konuda Cumhurbaşkanlığı seçimine yansiyacak kaygısı da azalmıştır.

Ruhani, dış politikadaki önceliği ülkesi üzerindeki yaptırımların kaldırılmasına, dolayısıyla nükleer krize, vermiş ve mevcut dış politika görevlilerinde değişikliğe gitmiştir.³⁵ Ruhani ayrıca uluslararası topluma ılımlı mesajlar da göndermiştir. Böylece uluslararası toplumun krizin barışçıl çözümü konusundaki beklentileri artmıştır. Nitekim bu olumlu atmosfer içerisinde krizin çözümüne yönelik gerçekleştirilen müzakereler sonucunda 24 Kasım 2013 tarihinde geçici anlaşma olan *Müşterek Eylem Planı* üzerinde anlaşmaya varılmış³⁶, 14 Haziran 2015 tarihinde ise nihai anlaşma olan *Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP)* üzerinde anlaşmaya varılmıştır.³⁷ KOEP'in 16 Ocak 2016 tarihinde uygulamaya konulmasıyla da İran üzerindeki yaptırımlar kaldırılmaya başlanmış ve İran gerek ekonomik gerekse politik açıdan nefes almaya başlamıştır.

7. KOEP NE ANLAM İFADE ETMEKTEDİR?

KOEP; İran'ın nükleer faaliyetlerini UAEA denetimine açması ve belirli bir süreliğine sınırlandırması karşılığında, uluslararası toplumun İran'ın nükleer haklarını tanımamasına imkân veren bir anlaşmadır. Böylece İran'ın nükleer faaliyetlerine sıkı bir denetim getirilerek ve nükleer faaliyetleri sınırlandırılarak İran'ın nükleer silah elde etmesinin önüne geçilmiş, İran'ın nükleer hakları tanınarak da İran'a nükleer faaliyetleri konusunda izin verilmiştir. Görüldüğü üzere KOEP, tarafların kaygılarının mümkün mertebe giderildiği bir anlaşmadır.

KOEP, verilen karşılıklı tavizler³⁸ nedeniyle taraflar açısından (ABD ve İran açısından) tam anlamıyla bir zaferi ifade etmese de zorlayıcı diplomasi, dolayısıyla da barışçıl diplomasi açısından oldukça önemli ve üzerinde durulması gereken bir zaferdir. Çünkü; zorlayıcı diplomasi söz konusu krizin, özellikle askeri ve toplumsal bir yıkıma mahal vermeden ve tarafların kaygılarının mümkün mertebe giderildiği bir şekilde, çözüm aşamasına gelmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Böylece zorluk derecesine bakılmaksızın herhangi bir uluslararası kriz karşısında barışçıl diplomasi seçeneğinin kriz yönetimi ve çözümünü konusunda etkili ve en rasyonel bir seçenek olduğu da uzun bir aradan sonra tekrar uluslararası topluma gösterilmiştir.

Önemle belirtmek gerekir ki tarafların birbirilerine olan güven eksikliği nedeniyle KOEP, krizi direkt olarak erdirmek yerine belirli bir süre sonra sona erdirmek üzere dondurmuştur. Bu nedenle kriz, canlanma riski taşımaktadır. Nitekim Obama'dan yönetimi devralan Donald Trump'ın anlaşma aleyhine politika izlemesi ve

³³ Ruhani, Rafsancani gibi reformcu elitlerin de desteğini almıştır.

³⁴ Sait Celili, nükleer krize yönelik Ahmedinejad'a nazaran daha ılımlı bir politika izliyordu.

³⁵ Dışişleri Bakanlığı görevine yirmi yıl boyunca ABD'de yaşayan ve 2002-2007 yılları arasında İran'ın BM Büyükelçiliğini yapmış olan Muhammed Cevad Zarif getirilmiştir. Ruhani'nin bu tercihi Batılı çevreler tarafından takdirle karşılanmıştır (Sinkaya, 2015).

³⁶ Müşterek Eylem Planı için bkz. Joint Plan of Action, 2013.

³⁷ KOEP metni için bkz. Joint Comprehensive Plan of Action, 2015.

³⁸ KOEP ile İran nükleer faaliyetlerini sınırlandırarak, ABD ise İran'ın nükleer faaliyetlerini tanıyarak taviz vermiştir. Özellikle İran açısından verdiği taviz oldukça önemlidir. Çünkü İran'ın, her ne kadar her defasında nükleer silah elde etmeyeceğini açıklasa da konuya ilişkin olası fikir değişikliğinde, uygulanacak olan sıkı denetimler nedeniyle nükleer silaha ulaşması artık çok zorlaşmıştır. Bu da anlaşma varlığını koruduğu sürece İran'ın nükleer silaha sahip olmanın uluslararası arenada kendisine vereceği caydırıcılık avantajından mahrum kalacağı anlamına gelmektedir.

nihayetinde de ABD'yi anlaşmadan çekmesi üzerine nükleer anlaşma zayıflamış ve krizin canlanmasına yönelik kaygılar önemli derecede artmıştır. Öyle ki İran, ABD'nin anlaşma aleyhine politika izlemesi ve İran'a yönelik yeni yaptırım kararı alması üzerine, KOEP ile üstlendiği yükümlülüklerin aksine %20'den fazla uranyum zenginleştirme kapasitesine sahip gelişmiş santrifüjler kullanacaklarını açıklamıştır.³⁹ Ancak yaşanan tüm bu gelişmeler ve hatta ileride krizin olası canlanması bile barışçıl diplomasinin söz konusu zaferini gölgelememelidir. Çünkü barışçıl diplomasi ile herhangi bir yıkıma mahal verilmeden tarafların kaygıları olabildiğince mümkün mertebede giderilmiştir. Görülüyor ki ABD'nin KOEP'e yönelik izlediği olumsuz politika da anlaşmanın başarısızlığından değil, Trump'ın ABD yönetimini devralmasıyla ABD'nin değişen beklentilerinden kaynaklıdır. Nitekim anlaşmanın diğer tüm tarafları da anlaşmanın olumlu sonuç verdiğini sık sık dile getirmişlerdir. Bu nedenle denilebilir ki anlaşma ortadan kalkacak olursa bu anlaşmanın eksikliği veya barışçıl diplomasinin başarısızlığı nedeniyle değil, ABD'nin değişen politikası nedeniyle olacaktır.

8. SONUÇ

Zorlayıcı diplomasi, dolayısıyla da barışçıl diplomasi, İran nükleer krizinin çözüm aşamasına gelmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Aslında zorlayıcı diplomasi kapsamında ne sopa olarak kullanılan yaptırım kararları ne de havuç olarak sunulan öneri paketleri Ahmedijad yönetimini krizi sona erdirecek istenilen/taviz verilen bir anlaşmaya ikna etmede başarılı olmamıştır. Ancak yaptırım kararlarının İran ekonomisi üzerindeki olumsuz etkisi, İran halkının 'anlaşma arayışını izlenecek dış politikada ilk sıraya koyacak' yeni bir Cumhurbaşkanı seçmesini sağlamıştır. Fakat belirtmek gerekir ki krizin çözüm aşamasına gelmesini yalnız ve yalnızca zorlayıcı diplomasiye bağlamak eksik bir çıkarım olacaktır. Çünkü krizin çözüm aşamasına gelmesinde, zorlayıcı diplomasinin başarısını gölgelememekle birlikte, altı çizilmesi gereken iki etken daha vardır. Bu etkenlerden ilki; Obama yönetiminin İran'ın nükleer haklarına ve krizin çözümüne yönelik yaklaşımıdır. Obama yönetimi Bush yönetiminin aksine İran'ın nükleer haklarına ılımlı yaklaşmış ve krizin çözümüne yönelik barışçıl diplomasi seçeneğini öne çıkararak askeri müdahale seçeneğini arka plana atmıştır. Bu da, ABD'nin ve İran halkıyla birlikte İran yönetiminin (Ruhani yönetimi) taviz verilecek bir anlaşmaya sıcak bakmasını sağlamıştır. İkinci etken ise; İran'ın kriz sürecinde, nükleer silah sahibi olma konusunda son derece önemli ilerleme sağlamasıdır. Bu ilerleme; P5+1 Grubunu, nükleer silah sahibi olmasına daha fazla zaman tanınmadan İran ile anlaşma sağlanmasına itmiştir.

Zorlayıcı diplomasinin, dolayısıyla da barışçıl diplomasinin, İran nükleer krizini çözüm aşamasına getirmesindeki başarısı mevcut ve olası uluslararası krizlerin çözümü konusunda hafızalardan çıkmaması gereken son derece önemli bir örnek teşkil etmelidir. Çünkü bu başarı güncel olarak göstermiştir ki barışçıl diplomasi, İran ve ABD gibi birbirlerine son derece düşman devletleri bile üstelik en hassas konuda ve özellikle askeri ve toplumsal bir yıkıma mahal vermeden ortak bir noktada buluşturma gücüne sahiptir. Bu bağlamda denilebilir ki barışçıl diplomasi kriz yönetimi ve çözümü konusunda belki en etkili olmasa da en rasyonel seçenektir. Bu nedenle zorluk derecesine bakılmaksızın herhangi bir uluslararası kriz karşısında ilk önce barışçıl diplomasi seçeneği tercih edilmeli ve bu seçenekte en makul noktaya kadar ısrar edilmelidir.

KAYNAKÇA

Aksu, F. (2010). Kuvvet kullanma tehdidine dayalı dış politika krizlerinde güvenlik kavramı. E. Balta Paker ve İ. Akça, (Der.) *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti* içinde (475-502), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

BBC News. (2006). *Bush keeps Iran military option*. Erişim adresi: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4919804.stm, (15 Ağustos 2019).

BBC News. (2007). *Iran defiant on nuclear programme*, Erişim adresi: http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/04/070409_iran_nuclear.shtml, (15 Ağustos 2019).

BBC Turkish. (2007). *İran nükleer kültüpte*. Erişim adresi: http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/04/070409_iran_nuclear.shtml, (20 Ağustos 2019).

³⁹ KOEP, İran'ın on beş yıl boyunca maksimum %3,7 oranında uranyum zenginleştirmesini ve daha fazla oranda uranyum zenginleştirmesini sağlayacak gelişmiş santrifüjleri depoya kaldırmasını öngörmüştür.

- BBC News. (2013). *Iran in numbers: how cost of living has soared under sanctions*, Erişim adresi: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-22765716>, (30 Ağustos 2019).
- Bowen, W. Q. ve Brewer, J. (2011). Iran's nuclear challenge: Nine years and counting, *International Affairs*, 87(4), 923-943.
- CNN, (2006). *Iran says it joins 'countries with nuclear technology'*, Erişim adresi: <http://edition.cnn.com/2006/WORLD/meast/04/11/iran.nuclear/>, (20 Ağustos 2019).
- Council of the European Union. (2012). *Iran: EU strengthens sanctions over lack of progress in nuclear talks*. 14803/12, Erişim adresi: <https://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/>, (25 Eylül 2019).
- EU Sanctions on Iran Come into Force. (2012). Erişim adresi: <https://www.gov.uk/government/news/eu-sanctions-on-iran-come-into-force>, (29 Ağustos 2019).
- Fathi, N. (2005). *Wipe Israel 'off the map' Iranian says*, Erişim adresi: <https://www.nytimes.com/2005/10/27/world/africa/wipe-israel-off-the-map-iranian-says.html>, (20 Ağustos 2019).
- Fickling D. (2006). *Iran 'will cut off hands of aggressors'*, Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/world/2006/apr/18/iran.davidfickling>, (20 Ağustos 2019).
- George, A. I. (1991). *Forceful persuasion: Coercive diplomacy as an alternative to war*. Washington D.C.: United States Institute of Peace Preace.
- Independent Statistics&Analysis-U.S. Energy Information Administration. (2012). *Natural gas exports from Iran: A report required by section 505 (a) of the Iran threat reduction and Syria human rights act of 2012*. Erişim adresi: <https://www.eia.gov/>, (26 Eylül 2019).
- International Atomic Energy Agency. (1974). *The text of the agreement between Iran and the agency for the application of safeguards in connection with the treaty on the non-proliferation of nuclear weapons*. Information Circular-INFCIRC/214, Erişim adresi: <https://www.iaea.org/resources/legal/treaties>, (24 Ağustos 2019).
- International Atomic Energy Agency. (2004a). *Implementation of the NPT safeguards agreement in the Islamic Republic of Iran: Resolution adopted by the board*. GOV/2004/79, Erişim adresi: <https://www.iaea.org/resources/legal/treaties.pdf>, (24 Ağustos 2019).
- International Atomic Energy Agency. (2004b). *Communication dated 26 November 2004 received from the permanent representatives of France, Germany, the Islamic Republic of Iran and the United Kingdom concerning the agreement signed in Paris on 15 November 2004*. INFCIRC/637, Erişim adresi: <https://www.iaea.org/resources/legal/treaties>, (24 Ağustos 2019).
- Joint Plan of Action. (2013). Cenevre, 24 Kasım 2013, Erişim adresi: http://eeas.europa.eu/archives/docs/statements/docs/2013/131124_03_en.pdf, (22 Eylül 2019).
- Joint Comprehensive Plan of Action. (2015). Vienna, 14 Temmuz 2015, Erişim adresi: <https://assets.documentcloud.org/documents/2165399/full-text-of-the-iran-nuclear-deal.pdf>, (22 Eylül 2019).
- Katzman, K. (2017). *Iran sanctions, çalışma metni*. Congressional Research Service.
- Kaussler, B. (2014). *Iran's nuclear diplomacy: Power politics and conflict resolution*. New York: Routledge Taylor&Francis Group.
- Kibaroglu, M. (2006). Good for the shah, banned for the mullahs: The West and Iran's quest for nuclear power. *Middle East Journal*, 60(2), 207-232.
- Klimasinska, K. ve Katz, I. (2013). *Useless rial is U.S. goal in New Iran sanctions, treasury says*. Erişim adresi: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2013-06-06/useless-rial-is-u-s-goal-in-new-iran-sanctions-treasury-says>, (10 Eylül 2019).

- Official Journal of the European Union. (2007). *Council common position 2007/140/CFSP of 27 February 2007 concerning restrictive measures against Iran*. Erişim adresi: <https://eur-lex.europa.eu/oj/2007/direct-access-search-result.html?ojSeries=ALL&ojYearSearch=2007&ojSeriesSearch=ALL>, (15 Eylül 2019).
- Official Journal of the European Union. (2012). *Council decision 2012/35/CFSP of 23 January 2012 amending decision 2010/413/CFSP concerning restrictive measures against Iran*. Erişim adresi: <https://eur-lex.europa.eu/oj/2012/direct-access-search-result.html?ojSeries=ALL&ojYearSearch=2012&ojSeriesSearch=ALL>, (15 Eylül 2019).
- Organization of the Petroleum Exporting Countries. (2016). *OPEC annual statistical bulletin*, Vienna.
- Sinkaya, B. (2015). Cevad Zarif ve değişen İran dış politikası, Erişim adresi: <http://orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/4485?s=orsam|turkish>, (17 Ocak 2017).
- Statement by the Iranian Government and Visiting EU Foreign Ministers. (2003). 21 Ekim 2003, Erişim adresi: <https://eur-lex.europa.eu/oj/direct-access.html>, (9 Ağustos 2019).
- The World Bank. (2015). Who gains and who loses from plunging oil prices in the Middle East and North Africa Region. Erişim adresi: <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2015/01/29/who-gains-and-who-loses-from-plunging-oil-prices-in-the-middle-east-and-north-africa-region>, (1 Eylül 2019).
- The World Bank. (2019). *GDP growth (annual %) - Iran, Islamic Rep.* Erişim adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=IR>, (20 Eylül 2019).
- Tocha, M. (1/2009). *The EU and Iran's nuclear programme: Testing the limits of coercive diplomacy*. Çalışma Metni, Department of EU International Relations and Diplomacy Studies, EU Diplomacy Papers.
- United Nations Security Council. (2006a). *Statement by the president of the security council, S/PRST/2006/15*, Erişim adresi: <https://www.un.org/securitycouncil/content/resolutions>, (25 Ağustos 2019).
- United Nations Security Council. (2006b). *Resolution 1696 (2006): Resolution 1696 (2006) adopted by the Security Council at Its 5500th meeting, on 31 July 2006*. S/RES/1696, Erişim adresi: <https://www.un.org/securitycouncil/content/resolutions>, (25 Ağustos 2019).
- United Nations Security Council. (2006c). *Resolution 1737 (2006): Adopted by the Security Council at Its 5612th meeting, on 23 December 2006*. S/RES/1737, Erişim adresi: <https://www.un.org/securitycouncil/content/resolutions>, (Erişim Tarihi: 25 Ağustos 2019).
- United Nations Security Council. (2007). *Resolution 1747 (2007): Adopted by the Security Council at Its 5647th Meeting on 24 March 2007*, S/RES/1747, <https://www.un.org/securitycouncil/content/resolutions>, (25 Ağustos 2019).
- United Nations Security Council. (2008a). *Resolution 1803 (2008): Adopted by the Security Council at Its 5848th meeting, on 3 March 2008*. S/RES/1803, Erişim adresi: <https://www.un.org/securitycouncil/content/resolutions>, (25 Ağustos 2019).
- United Nations Security Council. (2008b). *Resolution 1835 (2008): Adopted by the Security Council at Its 5984th meeting, on 27 September 2008*. S/RES/1835, Erişim adresi: <https://www.un.org/securitycouncil/content/resolutions>, (25 Ağustos 2019).
- United Nations Security Council. (2010). *Resolution 1929 (2010): Adopted by the Security Council at Its 6335th meeting, on 9 June 2010*. S/RES/1929, Erişim adresi: <https://www.un.org/securitycouncil/content/resolutions>, (25 Ağustos 2019).
- U.S. Department of the Treasury. (2010). *Comprehensive Iran sanctions, accountability, and investment act of 2010*. Public Law 111-195, Erişim adresi: <https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Documents/hr2194.pdf>, (27 Ağustos 2019).
- U.S. Department of the Treasury. (2012). *United States increases sanctions against the government of Iran and its proliferation networks*. Erişim adresi: <https://www.treasury.gov/press-center/press-releases/Pages/tg1634.aspx>, (15 Eylül 2019).